

ligheder for individuel pleje af store dele af agerjorden har været betydeligt større end indespærringen i vangesystemets spændetrøje gav mulighed for, og jeg tror, at landmændene også i 1600-tallet har sørget for at udnytte jorderne så rationelt, som det med tidens driftsteknik var muligt. Her deler jeg helt Karl-Erik Frandsens beundring for ressourceudnyttelsen i 1600-tallets landbrug⁷. Heroverfor står Karl-Erik Frandsens argumenter, der fastholder, at generalbeskrivelserne i markbøgerne gav den faktiske udnyttelse af agerjorden gennem deres angivelse af antallet af vange og disses rotation⁸. Dette fremhæves gennem undersøgelsen af de enkelte kommissioners arbejde og indberetningerne herom, hvorpå der konkluderes: »Det fremgår utvetydigt heraf, at de stærkt graduerede rotationsangivelser ved de fem (af syv) østdanske kommissioner, dels var misforstået i forhold til instruksens ånd og dels var et udtryk for taksermændenes skøn, men ikke gengav den virkelige brug og hvile«⁹. Jeg kan erklære mig enig i misforståelserne i forhold til instruksens ånd, men savner bevis for den sidste del af konklusionen. Det eneste argument, der fremføres, er, at det forekommer usandsynligt, at en ås kan have været besået, når vangen iøvrigt lå i fæled, da det ville have krævet en særhegning om den eller de specielle åse, og sådanne er der ingen vidnesbyrd om (sic), når bortses fra navngivne løkker, haver ell. lign. Hertil er vel kun at spørge, hvilke vidnesbyrd har vi iøvrigt om de normale vangehegn og deres forløb, specielt førend vi når op til midten af 1700-tallet?

Dette argument udbygges i indlægget i Fortid og Nutid med en argumentation, der synes at gå på det forhold, at når centraladministrationen med sine tvetydige instrukser har ment, at den brug/hvile, man skulle have opgivet, var vangeskiftets brug/hvile, og når

man så anholder, at disse intentioner ikke er fulgt, så må det være fordi centraladministrationen kender de faktiske forhold ude omkring i provinserne bedst, og hvis centraladministrationen mente, at vangeskifternes rotation svarede til de faktiske forhold, må dette være rigtigt. Ud fra eksemplet i Aasum herred påviser Karl-Erik Frandsen klart, at den odenseanske kommission har fulgt pålægget og tolket »ånden« i instruksens korrekt, men deraf følger jo ikke, at det er denne kommissions angivelser, der svarer til den faktiske brug/hvile i trevangsområdet på Fyn¹⁰. Jeg vil snarere mene, at påvisningen giver mig anledning til at modificere min oprindelige vurdering, således at brug/hvile angivelserne forekommer troværdige, når dog bortses fra den odenseanske kommission, der i forlængelse af instruksens af 16. april 1681 i stedet for de faktiske brug/hvile perioder alene angiver vangenens rotation.

Jeg vil sluttelig udtrykke min glæde over, at jeg med mine synspunkter har provokeret Karl-Erik Frandsen til at udbygge sine argumenter for sin tilslutning til vangeskiftets brug/hvile, og jeg håber med denne replik at have holdt gryden i kog vedrørende dette vigtige punkt af den datidige landbrugsstruktur. Der må nok, som det er blevet anført, sættes yderligere forskning ind på dette punkt før det bliver afklaret, og det var meget at håbe, at denne debat vil kunne bidrage hertil.

Sebastian Jørgensen og Karsten Kappel:

»Staten og Civilisationen« og mentalitetshistorie

Hvad er historien? - Klassekampen i dens 1001 udgaver? - Fortidens store mænd? -

7. Samme, s. Forord.

8. Samme, s. 39f, 42ff.

9. Samme, s. 43.

10. Det bliver nok nødvendigt at nuancere billedet af den odenseanske kommissions tolkning af instruksens af 16. april 1681, da der jo forekommer tilfælde af brug/hvile ansættelser udover vangeskiftet ved nogle af denne kommissions opmålinger, jvfr. områderne 1, 2, 5 og 6 i min undersøgelse af 25 udvalgte landsbyer. Således i Allesø, årlig jord, 2/3, 3/6 og 2/9. Store Ubberud 2/1, 2/2, 2/3, 2/4 og 3/5. Kirke-Søby 2/1, 2/2, 4/4. Fynsk Landbrugs vilkår 1682, s. 57.

Menneskehedens vandren mod »lyset«? – Den stille rullen ned ad bakke mod »Armageddon«? – Nationernes skæbne?

Der er mange svar, men rent praktisk og nøgternt er historien det samme som historikernes interessefelt. Dette felt er groet og har skiftet lige siden Herodots dage, og i de senere år er det yngste skud på stammen, mentalitetshistorien, slået igennem herhjemme. »Kultur og Klasse 48« er viet mentalitetshistorien, men det er hovedsagelig teoretiske og metodiske problemer, der behandles, og skriftet centrerer sig omkring den franske mentalitetshistories opståen og selvforståelse. »Den Jyske Historiker« har imidlertid barslet med en ægte hjemmefødning: »Staten og Civilisationen«, redigeret af Thomas Bloch Ravn m.fl. med undertitlen: »Mentalitetshistoriske Essays om Danmark i 1700-tallet«. Bogen handler om den danske bonde i 1700-tallet, og statsmagtens forsøg på at »civilisere« ham, behandlet under en mentalitetshistorisk synsvinkel. Den består af nogle introducerede artikler fulgt op af en række mere eller mindre brede detailstudier, og som afslutning finder man en perspektivrig beretning om mentalitetshistoriens anvendelsesmuligheder i gymnasiet.

Bidragene kommer vidt omkring, fra seksuallivet til tidsopfattelsen og arbejdsmoralen, og de er af meget varierende kvalitet. Værket danner ikke nogen afbalanceret helhed, hverken stoffligt eller teoretisk, men det har heller ikke været forfatterens intention. Det er emnet, civilisationsprocessen, og den mentalitetshistoriske indfaldsvinkel, der har været en fællesnævner, og som binder værket sammen. De tre første essays har karakter af introduktioner til henholdsvis emnet, den mentalitetshistoriske indfaldsvinkel, og det traditionalistiske bondesamfund. Særlig interesse knytter sig selvfølgelig til redegørelsen for den mentalitetshistoriske indfaldsvinkel, der nærmest har manifest-agtig karakter. Der leveres ikke nogen klar definition af mentalitetshistorie, men den karakteriseres bl.a. som

»et særligt humanistisk perspektiv på historien«¹. Mennesket er sat i centrum, og vel at mærke ikke kun styret af sociale og økonomiske kræfter, men også af »sin og tidens omverdensforståelse, værdibegreber og normer«².

Et andet punkt, man heller ikke kan undgå at hæfte sig ved, er den kraftige understregning af mentalitetshistoriens civilisationskritiske potentiale, noget, der er fælles for næsten alle forfatterne. Det kan af og til give skildringerne af 1700-tallet et let gyldent skær, lidt i stil med erindringer om den tabte barnheds enkelthed.

Som det er at læse ud af det ovenfor anførte citat, så er kapitallogikken altså død, men hvad skal nu længe leve? Ja, når det drejer sig om den mentalitetshistoriske metode, giver bogen følgende forslag: »Ud fra en teoretisk og empirisk begrundet forestilling om kilderne historiske tilblivelsessituation må man søge at udlæse det usagte, underforståede og latente i kilderne. Det kan man så kalde symptomallæsning, funktionel kildetolkning, levningstolkning eller at digte over kilderne – alt efter temperament«³. Efter præsentationen af denne »metode« finder forfatterne det da også nødvendigt at bedyre deres materialistiske rettroenhed. »Thi træet kendes på frugten«, som der står hos Mattæus; ifølge denne metode er det som om mentalitetshistoriens største problem er et spørgsmål om evner, lige som at lære at fløjte. Enten kan man, eller også kan man ikke. Hvis man skal lære det, kan man kun prøve og prøve, der kan ikke gives nogen eksakt beskrivelse.

I grunden drejer det sig jo om for mentalitetshistorikeren at forstå en anden tids menneskers sjæleliv. Man skal kunne tænke deres tanker, så at sige. Det indebærer, at man må overskride en kulturel barriere, og det er desværre mindst lige så meget et spørgsmål om evne som metode.

Bønderne i 1700-tallet er at sammenligne

1. Staten og Civilisationen. Mentalitetshistoriske essays om Danmark i 1700-tallet. Redigeret af Thomas Bloch Ravn m.fl. 1984. p. 15.

2. Ibid. p. 16

3. Ibid. p. 19.

med et fremmed folk for nutidens mennesker, og for at forstå dem ret, må man opøve etnologiens dyder for ikke at presse sin egen tids årsagssammenhænge og fornuft ned over fortidens mennesker. Også nogle af psykologiens og menneskekenderens evner til at opfatte det underforståede, det usagte og det dybtliggende er nødvendige. Noget så banalt som en anden tids selvfølgeligheder eller vittigheder kan være svære at få fat på. 1700-tallets bønder er så at sige mentalitetsmæssige udlændinge eller afvigere for os, og nogle mennesker har mere end andre evnen (og viljen) til at forstå og gennemskue deres medmennesker, fortidige som nutidige.

Denne intuitive metode, denne »digten over kilderne«, rejser det ubehagelige problem: Kan man kritisere den forfejlede intuition eller den dårlige digter? Det er nu muligt alligevel, men ikke altid på samme »pernitengryned« måde som der er tradition for inden for dansk historieforskning.

Af de øvrige essays er specielt »Tid, Natur og Arbejde I Bondens Tilværelsesforståelse«, »Den Mystiske Seksualitet« og »Brødreminigheden – En Civilisationsagent I Det Sønderjyske« gode, saglige bidrag. Ganske særligt den sidstnævnte er en god og illustrativ »brik« i civilisationsprocessens historie. Også bidragene om arbejdsmoralen i 1700-tallet giver gode elementer til forståelsen af arbejdets historie. Mindre heldige er egentlig kun to bidrag: »Bondeprotest Og Reformpolitik«, der ligger betænkeligt nær en sammenskrivning af Claus Bjørns bog »Bonde, Herremand, Konge« (København 1981) og essayet »Almuens Seksualitet Og Den Offentlige Moral«, der ikke virker overbevisende og er præget af en idealisering af samfundsforholdene. Sodomias og Gomorras glade dage virkelig gjordes ikke på landet i 1700-tallet, og når det seksuelle samkvem indledtes med trolovelsen, var det for bønderne ikke det samme som sex før ægteskabet, trolovelsen konstituerede ægteskabet. »Den Mystiske Seksualitet« gør opmærksom på gadelamsinstitutionens sande

effekt, nemlig at holde antallet af uægte børn nede – ikke at give frit slag for drifterne.

I mange af de øvrige essays er der ligeledes diskutabile punkter. »Dumme, Dovne Og Drikfældige Bønder« er et forsøg på at fremstille bøndernes tilsyneladende dumhed, dovenskab og hang til indtagelse af hjemmebrændt snaps som bøndernes *bevidste våben i klassekampen*. Det får forfatterne til at komme med nogle udsagn, der set i relation til »Bonde, Herremand, Konge« forekommer som udokumentable tildragelser. Det drejer sig f.eks. om følgende udsagn: »Hertil kom, at bonden i sin tilværelsesforståelse havde en klar moralsk opfattelse af, hvad retfærdighed var, og at den ville ske fyldest«⁴. Det kan man konstatere med følgende udsagn af Claus Bjørn: »Bonden i 1700-tallet ville have haft meget vanskeligt ved at give en blot nogenlunde præcis beskrivelse af, hvad han opfattede som sin ret og tilsvarende, hvornår han følte sig uretmæssigt behandlet eller »fornærm« som tidens udtryk var«⁵.

Ligeledes hævdes det, at bonden som en følge af 1700-tallets stigende udbytning følte sig mere og mere undertrykt i forhold til den relative retfærdighed omkring år 1700, og at det er på den baggrund, at de evindelige henvisninger til fortiden som mere retfærdig end samtiden skal forstås. Claus Bjørn giver i sin bog udtryk for, at bøndernes sandhedsbegreb mht. krav om afgiftsnedsættelse til et »tidligere« niveau var meget elastisk. Bonden opfattede sig selv som den kronisk underlegne og undertrykte. »Retfærdighed« i bondens bevidsthed var simpelthen, når hans situation bedredes. I denne sammenhæng skal det bemærkes, at i et traditionalistisk samfund som 1700-tallets landbosamfund har fortiden altid en høj moralsk værdi, og ethvert forsøg på at forbedre forholdene, ja, sågar føre dem à jour, må og skal tage form af en *genopretning* for at være retfærdig set med bøndernes øjne.

»Tid, Natur Og Arbejde I Bondens Tilværelsesforståelse« er det mest helhjertede forsøg på ægte materialistisk mentalitetshi-

4. Ibid. p. 50.

5. Claus Bjørn: *Bonde, Herremand, Konge*. 1981. p. 50.

storie, og der forsøges tegning af et »helhedsbillede«⁶. Analysen er overbevisende, specielt fremstillingen af vejrets rolle i bondens liv og bevidsthed er illustrativ, men det er kun elementer af en helhed. Essayet burde have heddet »Arbejde, Natur og Tid I....«, prioriteret i den rækkefølge, for det er nærmere et billede af bondens *arbejdsliv*, der tegnes. Bondens tidsopfattelse karakteriseres som *cyklisk*, og der kan ikke være tvivl om, at bondens arbejdsrytme var cyklisk, men tolkede 1700-tallets bonde hele sin tilværelse cyklisk, dvs. også fødsel og død? Nej, kristendommen med dens *unilineære* tid var også bestemmende for bondens mentalitet. Bønderne troede ikke generelt på reinkarnation, og de dyrkede ikke deres forfædres ånder, som gennemført cykliske folk altid gør; deres kristendom var heller ikke deistisk eller udelukkende eskatologisk orienteret. Et andet element – nok et af de vigtigste for forståelsen af bøndernes egen tilværelsesforståelse – er også udeladt. Det er *festen*. Det hedder f.eks.: »I det hele taget var bondens begrebsverden præget af de daglige gøremål«⁷. Men skyldes denne opfattelse ikke en skævhed både i kildematerialet og i historikernes interesse? Dualismen hverdag/fest var et af de væsentligste elementer i bondens tilværelsesforståelse, og at de virkelig gjorde noget ud af at feste, kan man bl.a. se af øvrighedens klager over de flere dage lange og særdeles fugtige bystævner ved indsættelse af en ny oldermand. I vor tids tilværelsesforståelse er arbejdet centralt som identifikationsmodel, livsindhold etc., men var det også sådan for 1700-tallets bønder? Deres opfattelse af arbejdet var vel stadig bibelsk, dvs. at arbejdet er en af arvesynden følgende forbandelse. De puklede jo i øvrigt ikke konstant, jvnf. de mange fest- og helligdage. De utallige skikke, som knyttede sig til festerne, og det store ceremoniel ved f.eks. bryllup tyder da også på en indholdsmættethed, som var skjult for øvrigheden. Og eftersom øvrigheden producerede næsten alle vore kilder, er denne indholdsmættethed i høj grad også skjult for os i dag.

I essayet »Kampen Mod Hedenskab Og Papisme« kunne man have ventet »overbygningen« til »Tid, Natur Og Arbejde...«, men der går man forgæves. Det handler om øvrighedens kulturfremstød på landet i forsøget på at komme resterne af hedenskab og papisme til livs. Forfatterne kommer imidlertid ikke om bag øvrighedens polemik, når det drejer sig om genstanden for kulturfremstødet, nemlig folketroen, hvor kristne og hedenske elementer synes at leve sammen i en syndig uorden.

Det er i det hele taget karakteristisk for bogen, at den kun stedmoderligt kaster sig ud i mentalitetshistoriske analyser af »åndelige« emner, der kun berøres flygtigt som f.eks. i »Kampen Mod...«. Bogens forfattere er solidt forankret i dansk socialhistorie, men det er nok på det religionshistoriske område, at mentalitetshistorien har mest at tilbyde som fornyende kraft. Folketroen er desuden af så central betydning, hvis man ønsker at rekonstruere 1700-talsbondens tilværelsesforståelse, at vi har valgt kort at diskutere almuens religiøsitet mht. forholdet mellem hedenske og kristne elementer.

Det skal gælde som præmis, at almuen ikke var skizofren, og følgelig at deres religiøsitet må danne en slags helhed. Det er klart, at den folkelige overtro rummer resterne af den hedenske skæbnetro. Derfor udgør forholdsregler og forudsigelser en central del af overtroen. Denne overtro følger imidlertid ikke mennesket fra vugge til grav, men den centrerer sig omkring naturen, sygdom, ulykke og farer. Desuden er der relikter af kultiske ceremonier i f.eks. julelege. Disse leges kultiske indhold er dog nok begrænset, da de ikke længere er understøttet af forestillingen om, at solens magt kun kunne fastholdes, såfremt disse ceremonier udførtes; det ville stride for meget mod deres børnelærdom om Gud som verdens skaber og opretholder. I øvrigt udførtes disse julelege heller ikke af shamaner. Overtroen leverer ingen hverdagsetik og siger intet om døden og det hinsides, kun noget om

6. Staten Og Civilisationen. p. 35.

7. Ibid. p. 39.

dens indtræden (atter en forudsigelse). Overtroen regulerer forholdet til en række kræfter udenfor mennesket som f.eks. vejret, »de underjordiske«, sygdom etc. Forholdet til næsten i al almindelighed, til øvrigheden, til de fattige og til det evige liv varetoges af kristendommen. Den kristne tro var den dominerende part af de to elementer, men de prægede hinanden gensidigt. Bøndernes kristendom var således kendetegnet ved en voldsom tro på forsynet som den regulerende kraft i livet, og det er rudimentær fatalisme. Omvendt blev overtroen også kristent farvet, naturfænomener og planter fik kristne navne, og legender – f.eks. »Skt. Laurentii Tårer« og »Johannesurt«, også kaldet »prikbladet perikon«. Der består altså en dobbelthed i bondens sind, men den består den dag i dag hos mange mennesker; den hedenske del er blot blevet sækulariseret!

Bogens sidste essay omhandler mentalitetshistoriens muligheder i gymnasieundervisningen. Følgende citat skal vise essayet pointe: »Mentalitetshistoriens største kvalitet i pædagogisk sammenhæng er vel, at den skaber identifikationsmuligheder, som gør stoffet nærværende og perspektivrigt⁸. Det er ganske interessant at se, at historien med mentalitetshistorien tilsyneladende har genvundet mælet overfor det folkelige øre. Historiefagets pædagogisk/videnskabelige problem er jo det, at historikerne skal forske, men når resultaterne skal formidles til en større kreds, så må man kunne fortælle historier. Mentalitetshistorien ser ud til at kunne gøre kunststykket uden at miste perspektiv.

»Staten Og Civilisationen« er et eksempel på en mentalitetshistorisk praksis, men hvori består denne praksis ud over en særlig vægtning på mennesker? Ja, den består i to ting: For det første er der tale om inddragelse af et hidtil forsømt aspekt af historien på linje med økonomiske, politiske og sociale aspekter, af og til i form af et mentalitetshistorisk appendiks. For det andet tages egentlige mentale emner op til behandling, og mentaliteten behandles som et i sig selv interessant og rela-

tivt selvstændigt fænomen. Det gør bogen lidt inkonsistent, og man aner ved læsning af bogen en vis usikkerhed overfor mentalitetshistoriens værdi/relation til den øvrige historie. Forfatterne har imidlertid et udtalt ønske om at bevare jordforbindelsen i form af materialistiske determinerende årsagsforklaringer – for det meste landboreformerne. Dette er imidlertid ikke lykkedes lige godt for alle, og bogens disposition viser, at redaktionen har været sig det bevidst; de første og de sidste essays er mest materialistiske. Men før vi vender os mod mentalitetshistoriens uklare genstandsområde på det definitoriske område, vil vi til de enkelte essays afslutningsvis tilføje: Mentalitetshistorien er som den onde selv; rækker man ham en lillefinger, tager han hele hånden! Den mentalitetshistoriske fare består blandt andet i den »idealistiske vranglære«, der giver slip på materialisme og objektivitet. Den mentalitetshistoriske idealisme rummer imidlertid mulighed for en ny objektivitet, nemlig muligheden for at opfylde Rankes gamle mål på en helt ny måde: At beskrive »wie es eigentlich gewesen ist«, for på mange måder var tingene vitterlig, som man opfattede dem. Og opfattelsesrammerne – perceptionskategorierne, om man vil – er netop mentalitetshistoriens udgangspunkt. I en snæver forstand er mentalitetshistorien derfor mere virkelighedsnær end nogen anden historieskrivning, fordi den netop tager udgangspunkt i historiske personers egen virkelighedsopfattelse.

Vender vi os udelukkende mod de første 20 sider i »Staten Og Civilisationen«, der beskæftiger sig med mentalitetshistoriens genstandsområde i en videnskabsteoretisk sammenhæng, begynder problemerne at indfinde sig, når dette nye »sidelys« på historien skal placeres i forbindelse med den etablerede historieforskning.

Som bekendt lykkedes det allerede i slutningen af 1920'erne for den franske Annales-skole at koble historien sammen med den ganske unge psykologi uden større ideologi-

8. Ibid. p. 124.

ske slagsmål. En studie over det »usagte« i kilderne, det socialt ubevidste, der er en forløber for sociologien. Disciplinerne lapper ind over hinanden, og forståelsen af det ene fag forudsætter ofte forståelsen af det andet.

Det er som et decideret modstykke til den forunderlige teoretiserende kapitallogik, at mentalitetshistorien har indfundet sig igen her i slutningen af halvferdserne og firserne, med det prætentiose formål at »udvide den historiske materialisme« og »overskride den tærskel, som det materielle kildegreb har sat for forskningen«⁹.

Selvfølgelig er det rimeligt at bruge lidt snusfornuft, når man læser historiske kilder, men næsten alle definitioner af begrebet mentalitetshistorie er problematiske, uklare og rensset for snusfornuft. Det vil derfor være formålstjenligt at kigge nærmere på nogle enkelte uden at rive dem ud af en kontekstuel sammenhæng.

Mentalitetshistorien er fremstillet som en studie over en almenyldig tilværelsesforståelse, der stort set kan se bort fra den historiske materialismes udgangspunkt i relationerne mellem menneskets bevidsthed og den samfundsmæssige eksistens, men som på en og samme gang i ultimative vendinger kræver sin plads i den historiske materialisme! Det er vel nærmere elementer af en filosofisk idealisme, der kræver sin plads i eller forsøger at »udvide« den filosofiske materialisme.

Mentalitetshistorikerne og disciplinens apologeter taler i forskellige definitioner om »skæringspunktet« mellem en række modsætninger. Spørgsmålet er, om der findes en mellemproportional mellem materialisme og idealisme, blot fordi mentalitetshistorikerne har inddraget »skæringspunktet mellem det individuelle og det kollektive, det langsigtede og det dagsnære, det ubevidste og det bevidste, det strukturelle og det konjunktuelle, det marginale og det generelle«¹⁰.

Man vil både blæse og søbe. Den dialektiske materialismes grundliggende tese hævder, at idealismens negation er materialismens forudsætning. Man kan ikke både »digte over kilderne«¹¹ og drive på med materialistisk historieforskning. Som et fast udgangspunkt hævder mentalitetshistorikerne, at selv i en strengt determineret materialistisk historiefølelse, der kategorisk forudsætter menneskets bevidsthed som et uafvendeligt produkt af den samfundsmæssige væren, eksisterer der et eller andet upersonligt i et individs tankeverden. Stort eller småt, i det mindste et eller andet. Her er plads til Freuds kulturpessimisme, sublimering som historiens dynamik og dødsdriften som kulturens arvesynd i uskøn forening med C. G. Jungs »kollektive arketyper« isprængt to dele Marx og en knivsspids Marcuse. Der er frit spil i historiens farverige »merry-go-round«.

Thomas Bloch Ravn opstiller flg. definition på mentalitet og historie: »Mentaliteternes historie arbejder på dagligdagens og de automatiske mekanismers plan. Det, som den individcentrerede historie ikke når, får mentalitetshistorien fat på«¹². Det er vigtigt at understrege, at mentalitetshistorien ikke opfattes som stående i et modsætningsforhold til den historiske materialisme. Men det pointeres på den anden side, at mentalitetshistorien i visse tilfælde »overskridet den tærskel, som det materielle kildebegreb har sat for forskningen«¹³. Om man foretrækker at kalde det for »en materialistisk historisk livsanskuelse eller digtning over kilderne«, bliver for mentalitetshistorikerne et spørgsmål om »temperament«¹⁴.

Definitionerne på mentalitetshistorie forbliver indtil videre noget uklare. Man kunne lidt polemisk tilføje, at når man fremhæver så mange forskellige definitioner, der alle fremstilles som lige uigendrivelige, i forsøget på at legitimere mentalitetshistorien som et selv-

9. Ibid. p. 19.

10. Ibid. p. 13.

11. Ibid. p. 19.

12. Ibid. p. 13.

13. Ibid. p. 19.

14. Ibid. p. 19.

stændigt forskningsområde eller som »en videreudvikling af den historiske materialisme«¹⁵, røber det i den sidste ende en mistilid til egen argumentation.

I bogens videnskabsteoretiske afsnit hedder det videre: »Ud fra en teoretisk og empirisk begrundet forestilling om kildernes historiske tilblivelsessituation må man søge at læse det usagte, det underforståede og latente i kilderne. Det kan man så kalde symptomalæsning, funktionel kildetolkning eller at digte over kilderne. Alt efter temperament. (...) Vi anser ikke mentalitetshistorien for uforenelig med den historiske materialisme, tværtimod. Men samtidig anser vi mentalitetshistorien for en helt nødvendig udvidelse af den historiske materialisme med dens fiksering på økonomi og strukturer. Heri ligger naturligvis også, at vi ikke betragter mentalitetshistorien som en tilbagevendende til et idealistisk historiesyn, snarere som en videreudvikling af den historiske materialisme (...) Det er en af den historiske materialismes væsentligste pointer, at der forud for enhver menneskelig handling går en erkendelse af den materielle virkelighed. Heri er mentalitetshistorikeren ikke uenig, men præciserer dog, at den menneskelige handling ikke blot kan betragtes som en mere eller mindre mekanisk reaktion på ydre påvirkninger. En påpegning, som bl.a. bunder i en iagttagelse af, at mennesker til forskellige tider har reageret endog meget forskelligt på stort set identiske forhold«¹⁶.

Umiddelbart efter at have erklæret sig enig med den historiske materialisme finder mentalitetshistorikerne det fornødent at gøre opmærksom på, at den menneskelige handling ikke kan betragtes som en »mere eller mindre mekanisk reaktion på ydre påvirkninger«. Her har mentalitetshistorikerne jo faktisk gjort Marx til feuerbachianer. Marx og Engels videreudviklede Feuerbachs »mekaniske materialisme« og Hegels »dialektiske idealisme« og formulerede den dialektiske materialismes grundlæggende principper. At tale om en »mekanisk« reaktion og samtidig er-

klære sig for enig med den historiske materialisme er eklekticisme.

Mentalitetshistorikerne godtgør altså, at menneskets bevidsthed er et produkt af den samfundsmæssige eksistens, men at mennesker til forskellige tider har reageret endog meget forskelligt på stort set identiske forhold. Flere ubesvarede spørgsmål melder sig i forbindelse med denne udokumentable påstand. Hvad mon der skal forstås ved udsagnet, at mennesker til forskellige tider har reageret forskelligt på stort set identiske forhold? Er det ikke en katastrofal underkendelse af tilsyneladende ubetydelige hændelsers indflydelse på den sociale dynamik og politiske virkelighed? En negligering af tilfældighed i nødvendigheden. Og har mennesker så reageret ens på forhold, der ikke var identiske, og hvad skal der i det hele taget forstås ved ordene »stort set«?

Man kan til hver en tid finde teorier om menneskelige handlinger eller en social dynamik i den historiske materialismes teorier, der fraskriver sig det forudsigelige, mekaniske eller logiske. F.eks. i forholdet mellem tilfældighed og nødvendighed.

Engels taler om en dialektisk vekselvirkning mellem »overbygning« og det økonomiske fundament, der *kompliçeres* i takt med den kulturelle udvikling. Og i den forbindelse forekommer mentalitetshistorikernes »udvidelse« af den historiske materialisme som overflødig.

En »udvidelse« af et så teoretisk lukket og monistisk system som den historiske materialisme, der – med økonomien som det i sidste instans bestemmende moment – har analyseret »udviklings- og bevægelseslovene« for menneskets historie, forekommer som et forsøg på at løse cirkelns kvadratur.

I relation til mentalitetshistorikernes påstand om, at marxismen er alt for økonomisk og materialistisk funderet, vil det være relevant at gøre opmærksom på, at Engels kort efter Marx' død fremhævede, at når teorien kaldtes »materialistisk«, var det udelukkende

15. Ibid. p. 20.

16. Ibid. p. 19, 20 og 21.

for at markere afstanden mellem »de sociale utopier« og »den spekulative filosofi«. Marx og Engels beskæftigede sig i høj grad med menneskers måde at tænke på. Så mentalitetshistorikernes påstand om, at marxismen udelukkende fikserer på økonomi, er en sandhed med kraftige modifikationer.

Det er naturligvis ganske rimeligt og forståeligt, at forfatterne helst vil have en bedømmelse af det, de har frembragt. Det kan måske forekomme lidt krakilsk, at slå ned på lige akkurat de definitioner, hvor det mildest talt halter lidt. På den anden side må netop definitionerne være »vandtætte«, såfremt mentalitetshistorien ønsker at etablere sig som en videnskabelig disciplin.

Men det er en vanskelig opgave at give en fyldestgørende kritik af en teori, der mildest talt springer fra det ene niveau til det andet, og i en definatorisk sammenhæng fremstår som temmelig forvirrende. Forfatternes forsøg på at indkredse mentalitet og historie er så heterogent arbejde, at det kun har været muligt at gribe fat i uklarhederne.

Mentalitetshistorien er *ikke* et skæringspunkt mellem de sociale utopier og den spekulative filosofi, for denne mellemproportional eksisterer ikke. Mentalitetshistorien står ganske vist ikke i et direkte modsætningsforhold til den historiske materialisme, men er absolut heller ikke en udvidelse af marxismen.

Derimod har mentalitetshistorikernes teorier og definitioner bragt sig i et modsætningsforhold til den positivistiske, kildekritiske forskningstradition, der i Danmark startede så glørværdigt for snart hundrede år siden med Kristian Erslev.

Den kildekritiske forskningstradition må aldrig følge mentalitetshistorikernes opfordring til at læse det »usagte« eller det »underforståede« i kildematerialet. Vi skal ikke behandle kilderne *intuitivt reflekterende*, men derimod *reelt registrerende*. Det betyder nemlig ikke, at man er udelukket fra intuition og refleksion over det reelt registrerede.

Mentalitetshistorikerne har endnu ikke formået at definere, hvad det er for en underlig

bastard, der fremkommer, når man »overskrider den tærskel, som det materielle kildebegreb har sat for forskningen«. Og der foreligger heller ikke nogen klare retningslinier i forbindelse med brugen af »funktionel kilde-tolkning« eller »symptomallæsning«.

Så en rask udvidelse af den historiske materialisme er ikke tiltrængt her hundrede år efter Karl Marx' død. Og at marxismen udelukkende skulle være centreret omkring økonomi og overhovedet ikke beskæftige sig med, hvordan mennesker ser ud inde i hovedet, kunne i formelle vendinger passende tilbagevises med en udtalelse af Friedrich Engels, der blev offentliggjort i 1895. Her betones det, at også bevidsthed og mentalitet virker tilbage på det økonomiske fundament i et uhyre kompliceret samspil: »At der af de yngre undertiden lægges mere vægt på den økonomiske side, end der tilkommer den, er Marx og jeg delvis skyld i. Overfor vore modstandere måtte vi betone hovedprincippet, som de nægtede at anerkende, og så var der ikke altid lejlighed til at lade de øvrige momenter i vekselvirkningen komme til deres ret. Den økonomiske situation er ikke det eneste, men kun det i sidste instans bestemmende moment i den samfundsmæssige udvikling. Den politiske, juridiske, filosofiske, religiøse og kunstneriske »overbygning« virker tilbage på det økonomiske fundament, og jo mere kulturen stiger, des mere kompliceres vekselvirkningen«¹⁷.

Til det sidste har nogle franske mentalitetshistorikere luftet teorien om, at den økonomiske situation ikke længere skulle være det i sidste instans bestemmende moment, men det i *første instans* determinerende!

Og den bemærkning er det værd at runde af med, for den viser tydeligt, hvor galt det kan gå. Nu er mentalitets- og bevidsthedshistorikerne begyndt at bytte om på årsag og virkning.

Såfremt det økonomiske moment ikke længere var det i sidste instans bestemmende, men det i første instans determinerende, giver det sig herefter, at alt åndeligt og bevidst-

17. »Nordisk Antologi 9«, p. 382, første spalte.

hedsmæssigt er blevet det i sidste instans determinerende. Basis er med andre ord blevet gjort til overbygning. Mentalitets- og bevidsthedshistorikerne har revet fundamentet og murene ned og ladet taget svæve.

Såfremt det åndelige og bevidsthedsmæssige var det i sidste instans bestemmende moment, var det jo faktisk menneskets bevidsthed, der bestemte den samfundsmæssige eksistens og ikke omvendt, som den historiske materialisme hævder. Dermed har mentalitetshistorikerne revideret marxismen 100%. »Kollektiv bevidsthed« og »almengyldige tankesæt« er begyndt at snige sig ind i den historiske materialisme. Tænkning frigjort helt fra den samfundsmæssige væren. Dermed har mennesket skabt sin egen historie i kraft af tænkning!

Mentalitets- og bevidsthedshistorikerne har sprængt rammerne, som det materielle kildebegreb har sat for forskningen. Renset den kildekritiske forskningsmetode for positivisme, og sat symptomallæsning, funktionel kildetolkning og digtning i stedet, og overladt bedømmelsen af denne bedrift til de forskellige historikers temperament.

Men eftersom det danske folk set i et historisk perspektiv altid har været et yderst gemtligt folkefærd, er der vel i grunden ikke nogen risiko forbundet med at gøre vurderingen af en videnskabelig metode til en temperamentsag.

John Christensen, Henning Koch og Henrik Stevnsborg:

Hurra, Hurra, Hurra...

Bent Blüdnikow har i *Fortid og Nutid XXXIII*, hefte 1 (1986) fra s. 1–53 leveret et bidrag til belysning af den folkelige uro i København 1789–1820. Til dette formål har han gennemgået urosager fra navnlig de datidige københavnske politimyndigheder.

Materialet er enestående. Og det udnyttes dygtigt til at berette om en lang række konkrete episoder, hvor borgere og ordensmagt stod over for hinanden. Til gengæld foreligger materialets repræsentativitet ikke fuldt op-

lyst. Politistoffet er tilsyneladende gennemgået systematisk inden for perioden; men undertiden refereres der fra sager, som er behandlet af militærpolitiet og ikke af det civile politi, og det kan ikke af artiklen ses, hvorvidt også disse sager, der hørte under værnenes jurisdiktion, er gennemgået systematisk, eller om der blot er plukket efter behov.

Uanset om dette er tilfældet eller ej, er det en grundlæggende metodisk brist i artiklen, at der ikke er lagt entydige kriterier til grund for udvælgelsen af de sager, som benyttes i fremstillingen. Det nærmeste Bent Blüdnikow kommer en egentlig definition af begrebet uro er, at der er tale om opløb med flere end tyve deltagere (s. 2). At en sådan definition er uanvendelig, afsløres på s. 13, hvor det om en »typisk« politirapport hedder, at »man sjældent får en vurdering af opløbsdeltagernes antal«. Man kan allerede heraf ane, at det bliver vanskeligt for forfatteren at udvalge sine sager på »den sikre og klare måde«, han gerne ville (s. 1). Det holder ham imidlertid ikke tilbage. Sagerne opdeles håndfast i fem kategorier: 1) fødevarer, 2) anholdelsessager, 3) rets- og moralsager, 4) arbejdskonflikter og 5) varia (der stort set sættes lig med »politihad«). Af note 105 fremgår tydeligt, hvor lidt meningsfuld denne kategorisering er: »Enkelte sager går igen såvel her (dvs. under rets- og moralsager, vor anm.) som under anholdelsessager, fordi det drejer sig om omfattende sammenstød med myndighederne, hvor anholdelser og befrielsesforsøg blot var et element i sagen«.

Men den kvantitative målestok er under alle omstændigheder uholdbar – og er såmænd også blot baseret på en enkelt henvisning til en sag, hvori retten udtaler, at et tilfældigt sammenløb på under tyve personer ikke er noget opløb (s. 2). Hvad man her skal hæfte sig ved, er imidlertid ordet »tilfældigt«, og ikke tallet tyve. Det springende punkt er forsamlingens karakter, intensitet og hensigt. Mens den tilfældige uro var en ringe ordensforstyrrelse, lå der i den planlagte uro en direkte trussel mod statens sikkerhed. Det siger sig selv, at politi og domstole anlagde en væsensforskellig betragtning på disse to forskellige former for forsamlinger – hvad enten de